

Martinus Nijhoff ging psalmen berijmen als zoon van de zingende moeder.

Door Arie Eikelboom

In de eerste helft van de twintigste eeuw werd de kritiek op de psalmberijming die in de meeste protestantse kerken werd gebruikt steeds sterker. De berijming dateerde uit 1773. De taal was verouderd en theologisch was er nogal wat kritiek. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog werd besloten om tot een verbeterde psalmberijming te komen. Een commissie onder voorzitterschap van professor Miskotte stelde in 1950 vast dat er een nieuwe psalmberijming moest komen en dat die door dichters moest worden gemaakt. Miskotte wist Martinus Nijhoff over te halen aan dit werk te gaan deelnemen.

In het *Ter verantwoording* van het *Liedboek voor de Kerken*, dat in 1973 verscheen met als eerste deel de nieuwe berijming van 150 Psalmen, schreef Ds A. W. Lazonder: ‘Het werk van de Commissie voor de Psalmberijming, onder voorzitterschap van Prof. Dr. K.H. Miskotte, kwam eerst tot werkelijke vorderingen, nadat zij in 1951 contact had opgenomen met de dichter Martinus Nijhoff. Het was door hem, dat spoedig ook een vijftal jongere dichters bij de arbeid van de commissie betrokken raakte...’¹

De jonge dichters, onder andere Jan Wit en Willem Barnard, durfden mee te gaan doen aan het berijmingswerk, omdat Nijhoff na veel aarzelen had besloten zich in te gaan zetten voor dit ‘mozaiekwerk’. Zo noemde hij het berijmen van psalmen. Hij, de individualist, wilde zich in dienst van een gemeenschap, de kerk, stellen om in samenwerking met anderen te werken aan het tot stand komen van een berijming van psalmen die ‘door kinderen en ongeletterden te zingen zou moeten zijn’.² De vraag waarom hij zich heeft laten overhalen om aan het berijmen deel te gaan nemen is niet eenvoudig te beantwoorden.

Een paar aspecten hebben daar een rol bij gespeeld.

De opvatting van Nijhoff over het dichterschap zal daarbij zeker hebben meegespeeld.

Nijhoff verzette zich tegen het idee dat een dichter niet veel meer hoeft te doen dan zijn emoties in versregels om te zetten. Hij vond dat een dichter allereerst een vakman hoorde te zijn, iemand die net zo vaardig met taal weet om te gaan als een timmerman met gereedschap en hout. Nijhoff zelf formuleerde het zo: ‘Een dichter schreit niet, een dichter vraagt aan de taal wat hij schrijven moet.’ Hij wilde zijn vakmanschap in dienst stellen van een gemeenschap, in dit geval de kerk, waartegen hij persoonlijk een nogal gereserveerde houding had.

Uiteindelijk zijn er in de berijming van de psalmen die in 1967 gereed kwam zeven berijmingen van Nijhoff terechtgekomen. Dat aantal maakt de betekenis die hij heeft gehad voor deze berijming niet duidelijk. Zoals reeds opgemerkt is zijn rol als inspirator van een werkwijze die noodzakelijk was om tot een nieuwe berijming te komen van onschatbare waarde geweest. Zijn berijmingen werkten inspirerend en de manier waarop hij die voor kritiek openstelde eveneens. Hij heeft de weg gewezen naar een manier van werken die K. Heeroma kenschetste als werken onder een ‘collectieve inspiratie’. Deze manier van werken heeft Nijhoff bewogen om zijn aarzelingen, toen hem verzocht werd deel te gaan nemen aan het werk van de commissie, te

¹ *Liedboek voor de kerken*, 's-Gravenhage 1973, X.

² H. Schroten, “Psalmen in de nieuwe berijming”, in: *Uit de werkplaats van het Liedboek*, 's-Gravenhage, 1974, 25.

overwinnen en met volle inzet zich aan dit werk te wijden. Hij had al bewezen met zijn lekenspelen³ dat een dichter zich in dienst kon stellen van een gemeenschap en dat dichten dus niet alleen maar een individuele kunst was. Met het berijmen van psalmen kon Nijhoff verder op deze ingeslagen weg. Hij kon met zijn werk aan de psalmen dichten voor een gemeenschap en dat wilde hij vooral.⁴

Met zijn werk als psalmberijmer sloot Nijhoff zijn dichterschap af en was hij tevens een starter van een belangrijk werk dat een dichterscollectief in 1967 afsloot. ‘Achter de nieuwe psalmberijming staat de figuur van Nijhoff’, schreef Schroten terecht.

Toen Martinus Nijhoff op 30 januari 1953 op deze begraafplaats Westduin werd begraven, las zijn zuster Psalm 150 in de berijming van de dichter voor. Er waren volgens de informatie van professor Miskotte geen toespraken, maar zijn gedicht geschreven in opdracht van de kerk klonk wel. We horen het dadelijk weer, maar dan gezongen.

Over het werken aan de psalmberijming door Nijhoff is meer te zeggen dan tot nu is gebeurd. Het werken aan de psalmberijming bood Nijhoff ook de kans om terug te keren naar waar hij zich veilig voelde: zijn zingende moeder.

Nijhoff had groot respect voor zijn moeder. Voor hem stond zij voor veiligheid, warmte en geborgenheid. Hij dichtte in *Nieuwe gedichten*, de bundel die hij schreef ter nagedachtenis van zijn moeder en zijn broer, in *Soldaat en de zee*, dat hij de taal van zijn moeder had geleerd:

‘bevolkt met vaderlijk bloed
ontwaakt men als een kind der aarde,
erkent als zijn kostbaarst goed
de taal die een moeder bewaarde’⁵

De taal die hij van zijn moeder geleerd had, was die vooral die van de gezongen psalmverzen. Zij had voor hem gezongen en hem daarbij een groot gevoel van veiligheid bezorgd. In *De wandelaar* dichtte hij:

‘Moeder, ik ken je nog: je zacht gelaat,
De rimpeltjes om je gestorven oogen –
Zing weer van God, die altijd naast ons staat.’⁶

Zij zong hem in slaap:

Moeder, weet je nog hoe vroeger
Toen ik klein wij tezaam
Iedren nacht een liedje, moeder,
Zongen voor het raam?
.....

³ De ster van Bethlehem, De dag des heren en Des Heilands tuin.

⁴ J. Kamphuis, *Martinus Nijhoff, dichter van een nieuwe psalm 150*, Amsterdam 1977, 42-45.

⁵ Martinus Nijhoff, *Verzamelde gedichten*, Uitg. G. Kamphuis, 5^e dr., Amsterdam 1975, 197.

⁶ *Ibidem*, 58.

Want als wij dan gingen zingen
't Oude, altijd eendre lied,
Hoe God alle dingen,
Die wij doen, beziet,
Hoe zijn eeuw'ge, groote wond'ren
Steeds beschermend om ons zijn,
-Nimmer zong je moeder, zonder 'n
Beven dat refrein.⁷

Het verzoek van de Psalmberijmingscommissie bood hem de gelegenheid als zoon van deze moeder haar stem door te geven aan volgende generaties. Het klinkt in zijn beroemde *De moeder de vrouw*:⁸

De moeder de vrouw

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd -
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,
en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.

Van de zeven psalmen die van Nijhoff in het *Liedboek voor de Kerken* is opgenomen wil ik er één uitlichten: Psalm 23. De versie die er nu staat, is na vele wijzigingen, door Nijhoff zelf overigens aangebracht, tot stand gekomen. Het is een prachtig voorbeeld van het 'mozaïekwerk' dat hij verrichtte. Van de onberijmde psalm wilde Nijhoff de verzen 1, 2, en 3 in de eerste strofe onderbrengen, de verzen 4 en 5 in de tweede en het 6e vers in een jubelende derde strofe.⁹ In de derde strofe resoneert de berijming van Marnix van St Aldegonde:

Met balsem zult gij mij het hoofd begieten
Gij zult van wijn mijn kelk doen overvlieten.

Bij Nijhoff werd het:

⁷ Ibidem, 59.

⁸ Ibidem, 212.

⁹ W. Barnard, "Nijhoff en de Psalmen" in: W. Barnard, *Tussen twee stoelen*, Amsterdam 1959, 103.

Gij zalft mijn hoofd met d' olie van uw vrede
Gij vult mijn kelk met gelukzaligheden.

Het is kenmerkend voor het werk van Nijhoff, dat hij hier een van zijn voorgangers in het psalmberijmen bijna letterlijk citeert. Alvorens hijzelf een psalm ging berijmen, verzamelde hij de voorbeelden: Marot, de Bèze, Datheen, Marnix van St. Aldegonde, Camphuyzen, de berijming 1773 met Laus Deo Salus Populo, Johannes Eusebius Voet en Hendrik Ghijzen en Ten Kate. Als hij die allemaal had verzameld, gelezen en herlezen, begon hij zelf.

Hij voegde zich naar de door de melodie gegeven strofevorm en rijmschema. Soms moest hij vanwege het ritme van de melodie veranderingen aanbrengen. Hij deed het. Maar met welk vakmanschap en met welke dienstbaarheid.

De tweede strofe met de prachtige eerste twee regels vol van alliteratie en klankschildering:

Zelfs door een dal van diepe duisternissen
waar ik het licht der levenden moet missen

Waar nodig veranderde hij zich voegend naar de melodie. De laatste regel van de tweede strofe was bij hem oorspronkelijk

bereid Gij mij het nachtmaal der genade.

Luisterend naar de melodie werd het

richt Gij mij toe het nachtmaal der genade.

Wat een vondst is het 'nachtmaal' in de laatste regel van de tweede strofe in verbinding met de eerste regel van die strofe met 'diepe duisternissen'.

Nijhoff ging de dichters van het rijm psalter 1967 voor in een werkwijze waarbij vakmanschap en dienstbaarheid hand in hand gingen. Hij toonde aan dat werken in een collectief mogelijk en vruchtbaar was. Hij bleef zichzelf trouw als kind van een zingende moeder waarbij moeder en zang veiligheid en geborgenheid bood. Hij stelde zijn dichterschap in dienst van een zingende gemeenschap.

Arie Eikelboom

Deze tekst heeft dr. Arie Eikelboom, cantor-organist van de Maranathakerk in Den Haag, uitgesproken op zaterdag 17 april 2010 op begraafplaats Westduin, ter gelegenheid van de onthulling van een nieuw grafmonument van Martinus Nijhoff. Aansluitend zong het koor van de Maranathakerk Psalm 150 in Nijhoffs berijming.